

LA CARTOGRAFIA PARCEL·LÀRIA DEL VUIT-CENTS COM A FONT D'ANÀLISI PER CONÈIXER EL PAISATGE HISTÒRIC: SANT MARTÍ DE PROVENÇALS (1853-1871)¹

Núria Font Casaseca

Estudiant de Geografia. Universitat de Barcelona

Resum

La transformació del paisatge històric a Sant Martí de Provençals i l'inici del procés d'industrialització al municipi han estat estudiats des de diverses perspectives, fonamentalment historiogràfiques i econòmiques. La comunicació aporta una visió diferent mitjançant una anàlisi de caire territorial, a partir de la cartografia parcel·lària i dels documents fiscals que hi estan relacionats, realitzats respectivament per Llorenç Presas i Pedro Moreno els anys 1853 i 1871. En primer terme es descriu la metodologia i les fonts utilitzades en la reconstrucció cartogràfica d'ambdós documents. Fet això, es representen els canvis en els usos del sòl i s'aborda la relació de tots aquests fenòmens amb les noves infraestructures, les condicions legals i els documents de planejament que transformaren profundament el paisatge del municipi al segle XIX.

1. Introducció

Aquest treball aporta els primers resultats cartogràfics del paisatge històric de Sant Martí de Provençals a partir de la informació extreta de la cartografia parcel·lària existent. El període estudiat, entre 1853 i 1871, coincideix amb l'existència de dos documents gràfics, elaborats amb una finalitat fiscal i que contenen una gran riquesa d'informació. En ésser aleshores Sant Martí de Provençals un municipi independent de Barcelona (com és sabut, mantingué aquesta condició fins a l'any 1897), l'àmbit de treball s'ha circumscrit a l'extensió del terme.

La cartografia parcel·lària ha estat una font d'informació utilitzada per molts investigadors ja des d'inicis del segle XX per estudiar el paisatge, els usos del sòl i l'evolució històrica dels territoris (NADAL PIQUÉ, MURO I URTEAGA, 2006). Els darrers anys, tot aprofitant els avantatges que les noves tecnologies proporcionen a través dels programes de dibuix i dels sistemes d'informació geogràfica, comencen a aparèixer nous resultats i metodologies (BADIA i RODRÍGUEZ, 2005)

L'interès del treball és doble. D'una banda, té un valor innegable poder conèixer amb meticulositat i precisió el paisatge santmartinenc del XIX, majoritàriament rural i que a hores d'ara s'ha transformat per complet. De l'altra, convé explicar en termes espacials la localització industrial en el territori; a partir de l'estudi de la cartografia en els dos moments esmentats podrem descriure de quina forma, a partir de la dècada de 1850, es van anar implantant les indústries i d'aquesta manera es va anar reconfigurant profundament el paisatge.

L'article s'estructura en tres apartats. En primer lloc es descriuen els objectius del treball. Posteriorment s'afronta la metodologia emprada per realitzar la reconstrucció cartogràfica, tot indicant les fonts utilitzades. Finalment es detallen els resultats cartogràfics i, al voltant dels mapes elaborats, es fan unes consideracions sobre els canvis en els usos del sòl i l'inici del procés d'industrialització.

2. Objectius

Com s'ha suggerit més amunt, el present treball té dos grans objectius. En primer lloc s'estudien els canvis en els usos del sòl del municipi utilitzant les fonts històriques disponibles, tant cartogràfiques com fiscals. L'estudi de les condicions inicials i les transformacions viscudes pels municipis del Pla de Barcelona té un gran interès per entendre la relació de la ciutat central i el seu entorn (PAÜL, 2006). En aquest context, l'avantatge del segle XIX és que, a diferència d'altres moments històrics, alguns municipis disposen en particular d'una font d'informació cartogràfica i fiscal relacionada que permet obtenir una imatge molt completa dels usos del sòl i de l'estructura de la propietat. Alguns estudis, com ara el treball de Corominas (2002), ja l'han emprat amb anterioritat. Entre els termes municipals del Pla de Barcelona que disposen de cartografia parcel·laria trobem els següents: Barcelona, Gràcia, Horta i el propi Sant Martí (MURO, NADAL PIQUÉ i URTEAGA, 2003:45).

En segon lloc el treball pretén utilitzar els resultats cartogràfics obtinguts per conèixer la dimensió territorial de l'inici del procés d'industrialització a Sant Martí. L'estudi d'aquest procés ha estat estudiat per alguns investigadors, entre els que destaca l'exhaustiu i rigorós treball de Nadal Oller i Tafunell (1992), mercès a informacions fiscals, matrícules industrials i altres fonts històriques. El present treball aprofita la cartografia per fer-ne una anàlisi territorial que permet corroborar sobre l'espai algunes de les hipòtesis ja esbossades prèviament pels autors de referència.

3. Metodologia

La reconstrucció dels plànols parcel·laris s'ha realitzat seguint dues metodologies diferents, en funció de la disponibilitat i possibilitats de les fonts disponibles. El primer pas ha estat digitalitzar el plànol realitzat per Pedro Moreno l'any 1871 a escala 1:5000,² a partir d'una única imatge fotogràfica. Aquest document ha permès la transcripció gràfica dels límits parcel·laris. Tanmateix, l'estat de conservació del plànol no és excel·lent, de manera que alguna de les numeracions no es veu prou clarament. En aquest sentit, s'ha hagut de recórrer al contrast amb la informació que aporta una altra font: els plànols realitzats amb posterioritat i que detallen cadascuna de les seccions del mapa de conjunt (1:1250).³ Ara bé, en estar realitzada la segona sèrie un o dos anys després que el plànol general, es donen alguns canvis parcel·laris i algunes noves edificacions, desfalcs que s'ha resolt emprant la informació només de manera indicativa, però sense recollir cap dels canvis posteriors.

L'altre mapa que serveix de base per a aquest treball és el de Llorenç Presas de 1853. Atès el seu estat fràgil i donades les dificultats d'accés existents, s'ha dissenyat una metodologia d'estudi diferent. En aquest cas s'ha optat per realitzar la seva reconstrucció utilitzant el de Pedro Moreno com a base de referència. Així, a sobre del plànol de 1871 s'han anat registrant els elements geogràfics o parcel·laris que eren diferents –o es trobaven disposats d'una altra manera– el 1853. Per tot plegat els dos mapes resultants són comparables i disposen d'un mateix sistema de referència.

Al llarg del treball s'ha plantejat la possibilitat de georeferenciar la informació obtinguda per poder-ne estudiar l'evolució fins a l'actualitat. Aquest és un mètode ja utilitzat en altres treballs i que ha donat bastant bon resultat –vegeu, per exemple, BADIA i RODRÍGUEZ (2005). En el nostre cas, tot i que en el parcel·lari actual encara

és possible de detectar alguna traça que podria servir de referència (SOLÀ-MORALES i altres, 1974), la profunda transformació que ha representat l'Eixample de Cerdà fan gairebé impossible la tasca. Tot i això l'interès de l'àrea d'estudi i l'existència d'interessants documents cartogràfics posteriors justificarien que una de les possibles línies de treball futures consistís en cartografiar l'evolució de les indústries i les edificacions d'una manera conjunta i amb una cronologia que menés fins a l'actualitat, sense perdre de vista els canvis parcel·lars, com per exemple han fet Tatjer, Urbiola i Grup de Patrimoni Industrial (2005) en el cas concret del conjunt de Can Ricart, precisament a l'antic terme de Sant Martí.

3.1 Fonts fiscals utilitzades: amirallaments i altres registres

El creuament de dades i l'atribució d'un ús a cada parcel·la no s'ha fet amb els amirallaments corresponents.⁴ Tot i que els amirallaments constitueixen una font interessant i completa i cronològicament es corresponen amb els mapes, al llarg del treball s'ha detectat que cartografia i amirallaments no concorden pel que fa al nombre de parcel·les. En canvi, existeix una correspondència perfecta entre la cartografia i les fonts estadístiques i fiscals realitzades simultàniament als plànols parcel·lars.

El propi Llorenç Presas ens aporta alguna informació sobre el motiu d'aquesta discordança: “amirallamiento: este libro no es más que un libro mayor que llaman los comerciantes, el cual abre cuentas corrientes a sus corresponsales, y a cada instante puedes saber cómo están sus cuentas. Se reúne en un solo número lo que posee cada propietario [...], hasta aquí el trabajo que pueden hacer muchos agrimensores.”⁵ Aquesta explicació es troba en la proposta de treball que Llorenç Presas presenta a l'Ajuntament de Sant Martí de Provençals.⁶ Naturalment, fetes aquestes consideracions, el geòmetre afirma que la seva proposta d'honoraris queda justificada per les millores que proposa respecte al que s'havia fet fins aleshores, és a dir, els amirallaments.

En aquest sentit, Presas explica que, més enllà del plànol, la seva feina consistiria en elaborar “un libro de fincas que así llamaré porque contendrá dibujadas una por una todas las fincas o haciendas de cada propietario por orden alfabético, estando sus números en correspondencia con el amirallamiento, así como con el plano, la matriz, la clasificación y los repartos. [...] El inspector antes citado [D. Enrique Antonio Berro, cap d'Estadística de Barcelona] vio esta mejora que yo le enseñé y me dijo que no había visto otra en España, y que solo lo usaba la Alemania y en particular Bélgica y Holanda. [...] [P]or los mismos [motius] sería de su gusto poseer un modelo de esta mejora que solo la tiene actualmente un pueblo de España. Haciendo justicia a nuestros agrimensores del siglo pasado diré que la idea me vino de un apeo que me prestó el Sr. D Francisco Mayolas, verificado su tiempo de Carlos 3°.”

Tot i que el document final que ens ha arribat no conté aquest llibre de finques individualitzades, el mètode per la recollida d'informació és innovador respecte als amirallaments anteriors. Un dels principals problemes de treballar amb els amirallaments per estudiar el paisatge és que aquests documents recullen la informació propietari per propietari, de manera que prioritzen el valor fiscal del resultat respecte a la superfície de les finques. Això comporta problemes d'ocultació (MURO, NADAL i PIQUÉ, URTEAGA, 1996), ja que les superfícies depenen només de les declaracions jurades dels propietaris. Per evitar les incongruències esmentades, en aquest treball s'opta per assignar usos i activitats a cada parcel·la segons figuren en els registres

documentals associats als mapes, tasca que permet generar posteriorment –mitjançant els sistemes d'informació geogràfica– la superfície precisa de cada ús del sòl."

3.2 Classificació d'usos del sòl

Un dels principals objectius del treball ha estat obtenir dues imatges comparables. Per aquest motiu ha estat necessari homogeneïtzar la informació i establir una classificació unitària per tal d'assignar un ús del sòl a cada parcel·la. S'han identificat tres categories generals reflectides a la llegenda: I. Espai construït o productiu; II. Espai agrícola; i III. Espai no agrícola.

El document que s'ha utilitzat per assignar un ús a cada parcel·la del plànol de Llorenç Presas ha estat el *Libro de la Cana del Pueblo de S. Martín de Provençals*, de 1853. El llibre s'organitza en tres parts. En la primera es classifiquen les parcel·les entre cultius i cases. L'ordre s'estableix numèricament, però hi consta el nom del propietari, el tipus de condició del sòl (muntanya, secà, regadiu o taulat) i el tipus de cultiu (camp, horta, vinya, rajoleria, arenal, carrer, plaça, prat...). Pel que fa a les cases, hi consta també el propietari i es distingeix entre casa, fàbrica, vapor, blanqueig, fundició i alguns altres tipus. La segona part del document consisteix en una relació de riquesa ramadera per a cada propietari i finalment el tercer apartat conté uns annexos de resum amb una doble entrada, nominal (per ordre alfabètic) i numèrica, però sense especificar-ne l'ús.

La major dificultat ha estat poder identificar les edificacions, ja que en alguns casos apareixen individualitzades amb una identificació pròpia i en altres estan incloses dins la mateixa parcel·la agrícola. Això fa que d'entrada la fiabilitat respecte a l'espai construït en el plànol de 1853 sigui menor que en el del plànol de Pedro Moreno de 1871.

Pel que fa al plànol de 1871, s'ha utilitzat la *Relación de Propietarios* de 1871, aparentment realitzada pel mateix autor alhora que confeccionava el plànol parcel·lari. En aquest cas s'ha estudiat la possibilitat d'utilitzar l'amirallament existent amb data de 1871, però s'han trobat contradiccions entre la numeració del document amillarador i la del plànol. Malgrat que l'amirallament relaciona cada propietari amb les diferents parcel·les, aquestes no sempre es corresponen amb el plànol i és per aquest motiu que s'ha optat per utilitzar el document més fiable: el del propi Pedro Moreno. Una de les possibles explicacions a les desavinences pot ser que el document realitzat per Pedro Moreno servís efectivament per realitzar l'amirallament, però les ràpides transformacions i els canvis de propietari de les parcel·les motivarien que l'original i a la cartografia estiguessin desfasats al cap de molt poc, i en canvi l'amirament fos un document actualitzat.

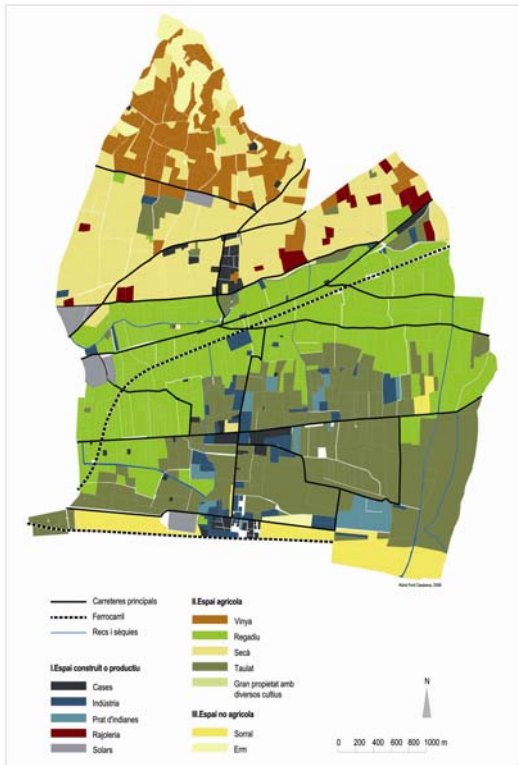
A la relació de propietaris de 1871 la informació s'organitza a partir de cada propietari, amb la dificultat que hom assigna més d'un ús a cadascuna de les parcel·les. En els casos on apareix més d'un ús, s'ha optat per l'opció més coherent (ús de les parcel·les contigües, major intensitat d'ús). En els casos en que això no ha estat possible, s'ha afegit una nova entrada, la de gran propietat amb diversos cultius. Pel que fa a les edificacions, el plànol de Pedro Moreno és molt més fiable, ja que no hi ha confusió entre les numeracions i a més a més el document cartogràfic es troba en molt bon estat i conté un gran detall. Per aquest motiu ha estat possible cartografiar tant els habitatges com les indústries i conèixer qui n'era propietari.

4. Anàlisi dels resultats de la cartografia temàtica elaborada

4.1. Els usos del sòl

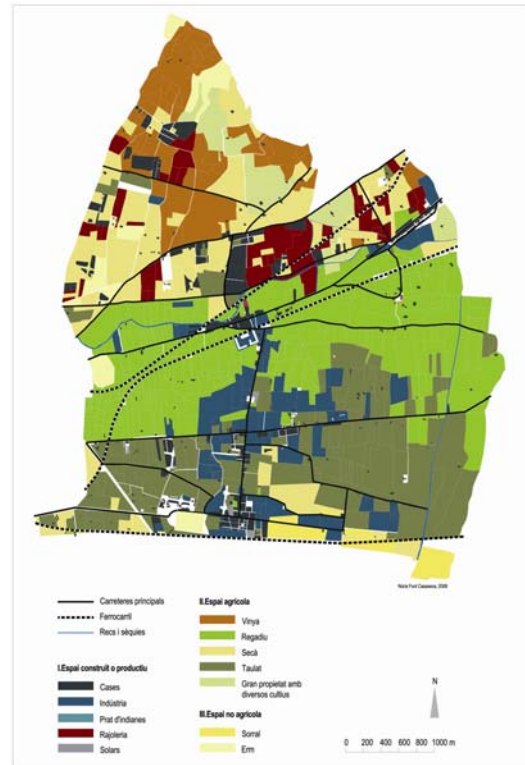
Es comenten en aquest epígraf els Mapes 1 i 2, en què es representen els usos del sòl del terme municipal de Sant Martí de Provençals els anys 1853 i 1871, respectivament.

Mapa 1. Usos del sòl de Sant Martí de Provençals, 1853.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Llorenç Presas de 1853.

Mapa 2. Usos del sòl de Sant Martí de Provençals, 1871

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Pedro Moreno de 1871.

Sant Martí, i així queda confirmat amb el resultat cartogràfic, fou fins a mitjans del segle XIX un municipi fonamentalment rural, amb un poblament dispers i una dicotomia paisatgística molt rellevant, que condicionava els tipus de cultiu i també la mena d'assentaments urbans i industrials. D'una banda, hi ha la part septentrional, secanera, assentada sobre una plataforma pleistocènica lleument inclinada i conformada per argiles i pedruscall, que vers a l'extrem nord de l'antic terme puja cap als primers contraforts de Collserola (al Guinardó, amb el complex paquet paleozoic molt metamorfitzat del Carmel). De l'altra banda, el sector meridional presenta característiques deltaïques, geològicament és molt recent i històricament havia tingut una vocació de regadiu gràcies al Rec Comtal. Aquesta duplicitat és característica del Pla de Barcelona, conegut en temps històrics com *l'hort i vinyet*, denominació que precisament fa referència a l'existència de dues grans partides agronòmiques i paisatgístiques, i ha estat molt ben sistematitzada per Casassas i Riba (1992). A continuació analitzarem els usos del sòl del terme santmartinenc a partir d'aquesta compartimentació, a la qual Carreras i Candi es referí mitjançant els topònims Baix Pla i Pla Alt.

El sector més septentrional del terme municipal, al Pla Alt, es correspon aproximadament amb els actuals barris del Guinardó, de la Sagrada Família i del Camp de l'Arpa. En aquestes partides hi predomina el secà, amb cereals i vinyes, i una petita superfície d'erms al capdamunt dels turons. Hi destaca el nucli de Camp de l'Arpa, que l'any 1853 era pràcticament l'únic, però que al 1871 ja està acompanyat d'un veritable escampall d'edificacions i fins i tot d'una cruïlla de l'Eixample (que, si no anem errats, és l'actual xamfrà entre els carrers Sicília i València), de manera que es pot dir que vers 1871 ja s'havien produït les primeres operacions urbanístiques amb les alineacions de Cerdà al terme de Sant Martí.⁷

Al sector septentrional destaca l'existència d'algunes parcel·les classificades com a rajoleries (19 l'any 1853 i 34 l'any 1871, cosa que evidencia l'augment explosiu de necessitats de materials d'obres a Barcelona). Els territoris propers a Barcelona han estat al llarg dels segles una font de subministrament de materials per a la construcció: la pedra de Montjuïc, la calç de l'Hospitalet o les rajoleries de Sants, Gràcia o Sant Martí. La denominació de *taulat*, terme que identifica una peça de terra, se situa als terrenys que Sant Martí ha anat guanyant al mar al llarg dels segles, a la meitat sud del municipi i que ocupa una gran superfície. Llorenç Presas defineix taulat com la “zona del municipio dedicada a regadió a barraló, con agua de pie o de noria, Prado vulgo Prat, huerto con agua de pie o de noria”.⁸

Convé dir que la meitat meridional del terme, al Baix Pla, es pot ubicar en el cas de Sant Martí entre la traça del Rec Comtal i la costa. Hi predominen el regadiu i els taulats, juntament amb els prats d'indianes i algunes primeres indústries associades. Es tracta d'una zona que històricament ha proveït d'hortalisses a la ciutat de Barcelona, tot i que es pensa que l'origen medieval del Rec Comtal no és pas per a l'agricultura, sinó moliner (Martín, 1999). Com és sabut, és una zona guanyada en temps històrics al mar, la seqüència de colonització de la qual es pensa que és altmedieval (Palet, 1997). La presència de l'aigua és el motor que permet el funcionament de tot aquest paisatge del Baix Pla, molt diferent del Pla Alt. Així, els usos del sòl en són conseqüència directa: el regadiu (horta), el taulat (en origen, horta també, tot i que sovint contenien usos de caire industrial), els prats d'indianes, etc. El 1851 ja hi trobem el primer traçat de ferrocarril de la Península, que tenia una estació al Poble Nou, i que s'havia inaugurat només tres anys abans, i que representa la versió vuitcentista de la tradicional vocació de tot aquest territori, la de porta d'entrada i sortida de la ciutat de Barcelona.

Tant a la part de Baix Pla com a la de Pla Alt es pot percebre perfectament al mapa de 1853 –com també al genial plànol topogràfic de Cerdà de 1855– el fet que el poblament de Sant Martí estava condicionat per la zona de reserva militar d'uns 1.250 km establerta al voltant de Barcelona, com a plaça forta militar que era considerada. Tant és així que els nuclis del Poble Nou, la Llacuna, el Clot i el Camp de l'Arpa, ubicats de sud a nord, sorgeixen i s'expandeixen a mitjans segle XIX just a redós de la línia, pel seu flanc oriental, tal i com es pot veure perfectament al mapa de 1853. Amb l'aixecament el 1858 de la prohibició de construir al perímetre militar, aquesta geografia es difumina i comencen a aparèixer sistemàticament edificis al flanc occidental del terme municipal, tal i com es pot veure al mapa elaborat per a 1871.

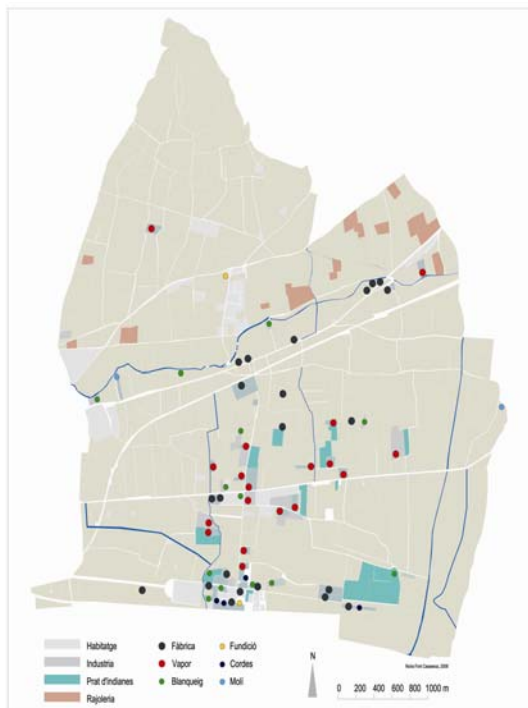
De fet, l'any 1871 es pot comprovar com els usos del sòl s'han diversificat arreu del terme municipal, cosa que té a veure amb les transformacions territorials accelerades que s'hi experimenten. Sant Martí està deixant de ser el terme rural que havia estat

històricament, amb unes lògiques territorials deutes de la compartimentació entre el Baix Pla i el Pla Alt, per esdevenir primer una perifèria suburbana –un estadi que en part expressa ja el mapa de 1871– i finalment un districte de la ciutat, sense solució de continuïtat –l'estadi actual. El 1871 els nuclis urbanoindustrials encara apareixen molt dispersos en el territori, però el creixement de les trames hi és general i fins i tot al Poble Nou localitzem també una cruïlla de l'Eixample (si no anem errats, en aquest cas és el xamfrà Badajoz-Pujades). Això és així malgrat les reticències que el pla de Cerdà despertà en el consistori santmartinenc (Caballé, 1997, 2001) i les dificultats que trobà l'expansió parcel·laria de la trama Cerdà en el parcel·lari rural preexistent (Solà-Morales i altres, 1974).

4.2 El procés d'industrialització

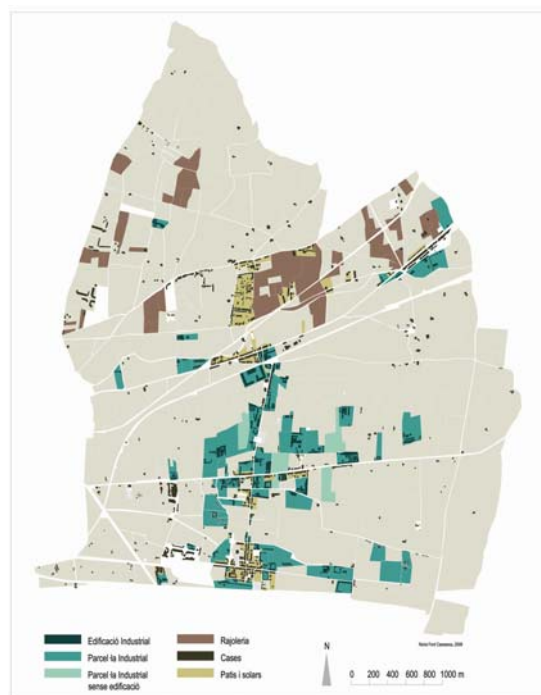
Es comenten en aquest epígraf els Mapes 3 i 4, en què es representen les activitats industrials del terme municipal de Sant Martí de Provençals els anys 1853 i 1871, respectivament.

Mapa 3. Indústries de Sant Martí de Provençals, 1853.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Llorenç Presas de 1853.

Mapa 4. Indústries de Sant Martí de Provençals, 1871.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Pedro Moreno, 1871.

L'arribada de la indústria a Sant Martí de Provençals no s'ha de veure com un fenomen aïllat del seu context, tant temporal com geogràfic. El municipi comptava, a mitjans del segle XIX, amb un seguit d'avantatges que afavoriren la implantació de les indústries: una bona situació com a porta d'entrada i sortida de la ciutat de Barcelona; unes infraestructures viàries i ferroviàries òptimes; un sòl barat, abundant i amb un parcel·lari adequat; la presència d'aigua; i la facilitat d'accés a les matèries primes. Els prats d'indianes es presenten en aquest context com el primer pas en el establiment de les activitats industrials.

Els prats d'indianes són els terrenys on es blanquegen les peces de teixit en cru abans de ser tintades o estampades. Per dur a terme l'activitat és necessari disposar d'aigua, fusta, ventilació i una gran superfície de terra on estendre les teles. Donat que a l'interior de la densa ciutat emmurallada de Barcelona aquestes condicions eren cada vegada més difícils de trobar a un cost assumible, Sant Martí, juntament amb altres zones del Pla de Barcelona i la Marina de Sants (l'actual Zona Franca), van acollir prats d'indianes des del segle XVIII.

Al plànol de 1853 apareixen identificats de manera individualitzada, sempre en parcel·les amb condició de taulat, 25 prats d'indianes. D'aquests 25, 13 contenen alguna mena d'implantació industrial a la mateixa parcel·la (fàbrica, vapor o blanqueig) i 7 més la tindran al 1871, cosa que indica l'avanç d'aquesta mena d'establiments. Pedro Moreno no recull cap prat d'indiana a la seva classificació, tot i que és possible trobar alguna referència toponímica, com ara Prat de les Febres o Prat del Diari. Donat que moltes de les fàbriques contenen dins la mateixa parcel·la un ús de taulat, podria ser que una part de la parcel·la industrial se seguís utilitzant com a prat d'indianes l'any 1871, tot i que també podria ser que les tècniques de blanqueig haguessin evolucionat en vint anys i ja no fos necessari disposar de grans superfícies per estendre la roba.

El plànol de 1853 identifica 64 establiments industrials, que es distribueixen de la manera següent:

- 14 establiments relacionats amb el blanqueig, la majoria situats prop del Rec Comtal, o bé al barri del Poble Nou.
- 23 fàbriques. Es troben sobretot al nucli del Poblenou, al Clot i també al nucli de la Sagrera.
- 18 vapors. Aquests es troben força concentrats al voltant del nucli del Poble Nou, que es on també trobem la majoria dels prats d'indianes.
- 5 cordilleries, situades totes al nucli del Poblenou.; 2 forns, un de fundició i un de vidre i 2 molins, un de paper i l'altre de farina.

En vint anys, de 1853 a 1871, la situació canvia profundament. Les parcel·les industrials es van estenent, de forma que ocupen una major superfície. Segueixen, tanmateix, concentrades en tres zones principalment: el nucli del Poble Nou, el nucli del Clot i finalment el nucli de la Sagrera. Apareixen localitzades 74 fàbriques, encara que no hi consta més informació. A la relació de propietaris es recull una nova categoria, la d'edificació, diferenciada de les cases i les fàbriques. Donat que les informacions fiscals donen resultats diferents (l'amirallament del 1871 n'identifica 83), tot sembla indicar que algunes activitats industrials no són recollides com a tal per Pedro Moreno en el moment d'elaborar el plànol parcel·lari i que hi ha un creixement constant –fins a 9 nous establiments– en el transcurs d'un escàs període temporal. La industrialització era imparable.

5. Conclusions

La cartografia obtinguda permet entendre el grau d'influència que els elements físics del territori, juntament amb el sistema de camins, els usos del sòl i l'estructura de la propietat han tingut en la configuració urbana d'un dels sectors de la ciutat de Barcelona més representatius, tant pel que fa al seu aprofitament industrial com en el seu grau d'urbanització

La utilització de la cartografia parcel·lària realitzada durant el segle XIX es presenta com un recurs interessant per conèixer millor el paisatge històric del territori de Sant Martí de Provençals. Tot i les dificultats tècniques per reproduir-la i la pròpia manca de fiabilitat de les dades fiscals, els resultats confirmen el interès de la tasca. Donada l'existència de cartografia parcel·lària d'alguns altres municipis del Pla de Barcelona fora interessant realitzar un treball similar que oferís una imatge global i permetés comprendre millor com s'han configurat els territoris del Pla i estudiar-ne l'evolució fins a l'actualitat. La cartografia en aquest tipus de treballs enriqueix la lectura històrica i permet utilitzar la component espacial i territorial, determinant en alguns casos.

Notes

- ¹ Agraïm els comentaris del professor Luis Urteaga, i molt especialment les enriquidores i generoses contribucions de Valerià Paül en aquest treball.
- ² Els treballs dels agrimensors Llorenç Presas i Pedro Moreno han estat estudiats amb profunditat pels professors Francesc Nadal, José Ignacio Muro i Luis Urteaga en diversos treballs. A tall d'exemple, vegeu –per a l'estudi específic de la figura de Llorenç Presas– Muro, Urteaga i Nadal Piqué (2004). I per a una aprofundida presentació d'ambdós, Nadal Piqué, Urteaga i Muro (2006).
- ³ Tots els documents històrics consultats es troben en diversos arxius, cosa que en dificulta llur estudi. En concret el plànol parcel·lari de Llorenç Presas de 1853, així com el *Libro de la Cana* i altre documentació referent a aquest document o al propi autor, es troben a l'Arxiu de l'Acadèmia d'Arts i Ciències (AAAC). Altres còpies d'aquest mapa es localitzen en altres arxius, però són còpies únicament del parcel·lari, sense identificació de les parcel·les. El mal estat del plànol existent a l'AAAC fa molt difícil la consulta i impossible la seva reproducció. Pel que fa al plànol de Pedro Moreno de 1871, es troba a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, juntament amb el conjunt de plànols d'escala 1:1250, aparentment realitzats pel propi Pedro Moreno amb posterioritat, tot i que amb algunes modificacions respecte a l'original. El registre de finques o llibre fiscal relacionat amb aquest document de 1871 es troba a l'Arxiu Històric de Sant Martí de Provençals, on també existeix una còpia del mapa, sense identificació del parcel·lari.
- ⁴ Sobre les diverses postures respecte als amirallaments com a font estadística vegeu Vallejo (2000)
- ⁵ Com és habitual, es normalitza l'ortografia castellana en totes les transcripcions. Es respecta, tanmateix, l'expressió original dels autors respectius.
- ⁶ Condicions que presenta D. Lorenzo Presas Puig a la Comisión encargada de contratar para hacer la medición en el pueblo de San Martín, 17 de mayo de 1853 Arxiu de la Reial Acadèmia de les Arts i les Ciències de Barcelona.
- ⁷ Vegeu, per al complex procés d'implantació de la malla Cerdà al terme de Sant Martí, Caballé (1997, 2001).
- ⁸ *Claves del plano de San Martín de Provençals. Lorenzo Presas, 19 de Abril de 1854.* Llig 23, Fons LP, Arxiu de la Reial Acadèmia de les Arts i les Ciències de Barcelona.

Bibliografia

- BADIA, M. i RODRÍGUEZ, F. (2005): “Una nueva metodología para la reconstrucción de la evolución histórica del paisaje agrario”, *GeoFocus*, 5:69-78.
- CABALLÉ, F. (1997): “L'Eixample de Barcelona dins el territori de Sant Martí de Provençals, 1859-1897”, dins ROCA, J. (coord.): *Expansió urbana i planejament a Barcelona*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona/Proa. pp. 101-115.
- CABALLÉ, F. (2001): “Sant Martí de Provençals, de poble a nucli industrial (1820-1897)”, dins ALBERCH, R. (ed.): *Els barris de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona/Enciclopèdia Catalana. vol. IV.
- CASASSAS, L. i RIBA, O. (1992): “Morfologia de la Rambla barcelonina”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 33-34:9-27.
- COROMINAS, M (2002): *Los orígenes del Ensanche de Barcelona. Suelo, técnica e iniciativa*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya.

- MARTÍN, M. (1999): *El Rec Comtal (1822-1879). La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- MURO, J.; NADAL PIQUÉ, F. i URTEAGA, L. (1996): *Geografía, estadística y catastro en España 1856-1870*. Barcelona: Serbal.
- MURO, J.I.; NADAL PIQUÉ, F. i URTEAGA, L. (2003): “Cartografía parcel·laria i estadística territorial a la província de Barcelona (1845-1895)”, *Revista de Geografia*, 2(2a època):37-60.
- MURO, J.I.; URTEAGA, L. i NADAL PIQUÉ, F. (2005): “Los trabajos cartográficos y catastrales de Llorenç Presas i Puig (1811-1875)”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 59:7-39.
- NADAL PIQUÉ, F.; URTEAGA, L. i MURO, J.I. (2006): *El territori dels geòmetres. Cartografia parcel·laria dels municipis de la província de Barcelona (1845-1895)*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- NADAL OLLER, J. i TAFUNELL, X. (1992): *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*. Barcelona: Columna.
- PALET, J.M. (1997): *Estudi territorial del Pla de Barcelona estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i l'altmedieval*. Barcelona: Centre d'Arqueologia de la Ciutat.
- PAÜL, V. (2006): *L'ordenació dels espais agraris metropolitans. Plans, gestió i conflictes territorials a la regió de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita]
- SOLÀ-MORALES, M. i altres (1974): *Barcelona. Remodelación capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera oriental*. Barcelona: Gustavo Gili.
- TATJER, M.; URBIOLA, M. i GRUP DE PATRIMONI INDUSTRIAL DEL FÒRUM DE LA RIBERA DEL BESÒS (2005): “Can Ricart. Estudi patrimonial (síntesi)”, *Biblio 3W. Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*, 598. 41 pp. [Disponible a: <http://www.ub.es/geocrit/b3w-598.htm>] (Accés el 20.04.2008)
- VALLEJO POUSSADA, R. (2000): “Los amirallamientos como fuente estadística: una visión crítica desde la contribución territorial” *Historia Agraria*, Murcia, num 42